

KRÚDY GYULA ÉS SZINDBÁD IFJÚSÁGAI

A Szindbád-novellák első kötet formában való megjelenése már külsejében is eldöntetlenségeket jelez. A címlapon Falus Elek kacskaringós rózsza-indákkal díszített színes grafikáján ez olvasható: Krúdy Gyula: *Szindbád ifjúsága* (!), alatta pedig: A Nyugat Kiadása Budapest, 1912. A belső címlap egy alcímet is feltüntet: „Próza”. Kiadóként természetesen szintén a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság szerepel, csakhogy 1911-es évszámmal. A kiadás dátumának bizonytalansága mellett elgondolkodhatunk a különös alcím magyarázatán is. Ottlik Géza *Próza* (fő)című kötetén kívül (1980) talán nincs még egy olyan könyv a 20. századi magyar irodalomban, amelyben ez a szó mintegy műfajmegjelölésként szerepel. Mintha a szerző előre látta volna, hogy a kötet írásai ilyen jellegű problémákat fognak felvetni az olvasók körében. Így is történt: már az első bírálatok között is akadt olyan, amelyik nem tudta eldönteni, hogy regényről, novella-gyűjteményről, lírai ciklusról vagy „képsorozatról” van-e szó? A kritikus vitatkozott a „próza” elnevezést illetően is, mondván, hogy a „a könyv sokkal inkább – poézis”.¹ A visszatérő megállapítás, hogy Krúdy verset ír prózában, többnyire dicséret, de néha inkább szemrehányásként hat. Ady Endre a Nyugatban Heltai Jenővel hasonlítja össze a *Szindbád* szerzőjét, s noha az utóbbit „taksálja többre”, megjegyzi, hogy „Líra bizony a Heltai Jenő újságíró-detektív, csúfondároskodó, szép, mulatságos, érdekes regénye is például s minden novellája is egy kicsit, de Krúdy szemérmetlenül és egészen lírikus, szemérmetlenül s Heltaival együtt pompásan.”² Ez a megfogalmazás finoman sejteti, hogy a műfaji határok illetén átlépését Ady nem fogadja kitörő örömmel. (Kosztolányi ellenben minden fenntartás nélküli lelkesedéssel nevezi

¹ KOZOCSA Sándor, *Szindbád fogadtatása és utóélete* = KRÚDY Gyula, *Szindbád*, Bp., Magyar Helikon, 1973, 827.

² ADY Endre, *Könyvek és jóslások*, Nyugat, 1914/1, 71.

Krúdyt költőnek *A Hét*ben.³) Az alcím tehát arra utal, hogy az író tudatában volt ennek a műfaji problémának, s a szerző jogán jelezni akarta, hogy a maga részéről eldöntötte a kérdést: a Szindbád-novellák nem versként, hanem epikus művekként olvasandók.

A műfaji „köztesség” további következményekkel jár, vagyis meghatározza az első Szindbád-kötet világának értelmezési lehetőségeit is. Bezeczky Gábor az „összetett regény” illetőleg az „elbeszélésciklus” kategóriáját javasolja megfontolásra az első kötet értelmezésekor. Ugyanő hívja fel a figyelmet arra, hogy „Krúdy nem írt, és [...] nem is tervezett *Szindbád* című könyvet,”⁴ s hogy *Szindbád ifjúsága* címmel 1925-ben is megjelent egy kötetnyi írás. Ez a két kiadás azonban nem azonos egymással. „Mivel a *Szindbád ifjúsága* mindkét kiadásában meghatározott számú és sorrendű elbeszélés található, önmagában mindkettő tekinthető összetett regénynek.”⁵ (Meghatározása szerint ugyanis hasonlóságuk ellenére a novellaciklus abban különbözik az összetett regénytől (*composite novel*), hogy benne a novellák száma és sorrendje nem meghatározott; az egyes darabok szintén megállnak magukban; egy kötetben több ciklus is lehet, illetve a ciklus darabjai lehetnek több kötetben is.) 1925-ben Krúdy megváltoztatta és ezzel bizonytalanná tette az elbeszélések sorrendjét, a mű tehát két nagyon különböző változatban létezik. Ennek ellenére nem módosította a címet, pedig 1917-ben kiadta a *Szindbád ifjúsága és szomorúsága* című kötetet is, amelyben csak az első és az utolsó szöveg tér el az 1925-ös könyvtől. A Szindbád-kötetek ezért „a magyar irodalom legkülönösebb módon szerkesztett alkotásai közé tartoznak”.⁶ Különösségük abban áll, hogy a szerző szinte provokálja az olvasót arra, hogy összerakja „a maga” Szindbádját, mivel megmutatja, hogy az elbeszéléseknek nincs végérvényesen rögzített sorrendjük. Ez annyit jelent, hogy

³ L.-i. [KOSZTOLÁNYI Dezső], *Szindbád utazásai: Krúdy Gyula új novellái*, A Hét, 1912. júl. 21., 472.

⁴ BEZECZKY Gábor, *Szindbád*, Bp., Akkord, 2003, 15.

⁵ *Uo.*, 16.

⁶ *Uo.*, 22.

„Krúdy már a műve szerkezetébe is beépítette a többféle értelmezés lehetőségét.”⁷ Az olvasó aktivitásának ilyenfajta ösztönzése (valamint a cselekmény egységének és folytonosságának a mellőzése) szinte példátlanul modern gesztus a kor magyar irodalmában. Ez strukturális nyitottság és a novellák világának hangsúlyozottan „ódivatú”, statikus, vidékies miliője sajátos poétikai feszültséget hoz létre, amely a Szindbád-novellák egyik vonzereje és esztétikai újdonsága. Az elliptikus szerkesztésmód lezárhatatlanná teszi a külső és a belső ciklusokat egyaránt, ami többek között azt is eredményezi, hogy maga a Szindbád-figura sem írható le rögzített jellemvonásokkal. Azt ugyan feltételezhetjük, hogy vidéki „úrféle” vagyis nemesember, akit ugyan nem vet fel a pénz, de nem szorul rá arra sem, hogy pénzkereső foglalkozást keressen – az író egyszerűen nem érdekli az a kérdés, hogy az általa teremtett alak „miből él”. Ebből a szempontból a hős hasonló az ekkoriban nagyon népszerű – és a Szindbád-novellákban is többször említett – irodalmi figurához, Rip van Winkle-hez, akinek „egyetlen gyengéje volt, a leküzdhetetlen irtózás minden hasznos munkától”.⁸ Krúdy még annak sem látja szükségét, hogy Szindbád „valódi” nevét közölje az olvasóval, akinek el kell fogadnia, hogy ugyanolyan fiktív alakról van szó, mint amilyen az *Ezeregyéjszaka* mesehőse.

A kötet első kritikusi közül többen is hangsúlyozták Krúdy írásmódjának zeneiségét, s ezt a hangvételen és az általa teremtett atmoszférán kívül szintén a szerkesztésmódra vezették vissza. „Nem részekre tagolt, tételekre komponált zenei műre gondolunk, egyetlen szólam az egész könyv, oly tiszta, egyszerű és bánatos, hogy éppen egyszólamúságában gyönyörű. Aminthogy csak látszat, hogy e novellák laza kompozíciójuk: megkomponáltságuk éppen abban van és abban nagyszerű, hogy nem kezdődnek a címmel és nem végződnek az utolsó mondat pontjával, itt nincs megindulás és

⁷ Uo., 22.

⁸ Washington IRVING, *Vázlatkönyv*, ford. LUTTER Tibor, <http://mek.oszk.hu/03900/03912/03912.htm> [2020. 03. 12.]

nincs bevégződés.”⁹ Szindbád, a hajós első utazása egy kis határszéli városba vezet, ahol negyedszázada diák volt az algimnáziumban, valamint „a legjobb valcer-táncos a városka tánciskolájában”.¹⁰ A kötet cím alapján támasztott esetleges olvasói várakozást tehát azonnal korrigálni kell: nem a főhős fiatalságáról olvashatunk múlt, vagy esetleg jelen idejű elbeszéléseket. Az ifjúság mint emlékvilág nem áll automatikusan Szindbád rendelkezésére; éppen azért kell visszamennie ebbe a városba, hogy megpróbálkozhasson ezeknek az emlékeknek a felidézésével. Ez az eljárás valóban hasonlít a „memoire volontaire”, vagyis az emlékek akaratlagos felidézésének akkor még meg sem fogalmazott prousti technikájára (amely, mint tudjuk, szemben áll az akaratlan, „involontaire” emlékezéssel, amelynek a francia írónál a híres „madeleine-epizód” a példája). Krúdy hőse mindenesetre emlékeinek visszanyerése és elrendezése érdekében teszi meg első útját. Szindbádnak könnyebb lett volna Poprád vizének cseppjeit kiválogatni „származásuk szerint”, mint „osztályozni, rendezni az emlékeket, amelyek huszonöt esztendő után egyszerre meglátogatták”. „Csak azt érezte, hogy itt volt boldog...”¹¹ Az emlékek a hasonlatok kavalkádjában jutnak kifejezésre: a Kárpát hava olyan, mint „az olvasztott acél”, a hegyek kéksége, mint a tenger Trieszt felé jövet. Egy régi utazás jut eszébe a főerdész szánján, ami viszont a pörkölt dió és a friss kalács illatát idézi fel, hiszen akkor éppen karácsonyra utazott haza a szüleihez. Ha pontosan akarunk fogalmazni, Szindbád az akaratlagos és az akaratlan visszaemlékezés szintézisével próbálkozik: mindent megtesz azért, hogy beindítsa az emlékek áramlását, de pontosan tudja, hogy nem lehet ura ennek a folyamatnak. Nem határozhatja meg, hogy miről mi fog eszébe jutni, s ez a kiszámíthatatlanság, elliptikusság analóg a mű ciklus-szerkezetével. Az első és második „utat” követően még háromszor fordul elő az „út” szó címhelyzetben (*Szindbád útja a balálnál, Utazás*

⁹ VÁRADY István, *Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága*, Nyugat, 1912/3, 288.

¹⁰ KRÚDY Gyula, *Szindbád ifjúsága*, Bp., Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1911, 5.

¹¹ *Uo.*, 9.

éjjel, Szindbád őszi útja), míg az utolsó négy novellában Szindbádnak még a neve sem szerepel. (Két írást találunk, amelyek egyes szám első személyben szólalnak meg, az *Őszi nap* és az *Egy régi délibáb* címűeket – ezek végül is mellékesen kapcsolódhatnak Szindbádhoz is, de ennek eldöntésére a szövegek nem nyújtanak elegendő támpontot.)

Fontos és a több elbeszélésben és visszatérő mozzanat, hogy Szindbádot az „unalom és az idegesség” űzi el a „ragyogó estéjű” Budapestről. Annak az újra-fellelése, újra-élése izgatja, ami valaha volt; ebben a folyamatban nemcsak a saját emlékei, hanem a másokéi is lényeges szerepet játszanak. Az öreg pisztráng a folyóban, vagy a szobáját megmutató fogadós „bizonyára olyan emberekre is emlékszik, akikre már én sem emlékszem” – jegyzi meg magában. A mellérendelő módon, asszociatív úton felbukkanó emlékfoszlányok (kicsit hasonlóképpen ahhoz, amit a kor nagy pszichológusa, William James „viszonyrojtoknak” nevezett), természetesen nem egyenlő súllyal esnek latba, s újraélésük is más-más módon történik meg. A női nemre vonatkozó emlékek a legfontosabbak Szindbád számára, ezekhez képest minden egyéb a háttérbe szorul. Még a halál megtapasztalása is a nemiség perspektívájából történik: a kamasz fiú felmegy a ház emeletére, ahol éppen egyedül fekszik koporsójában játszótársa, a tizenhat éves Mária. Először meg akarja csókolni, de a „kellemetlen, csípős szag” elriasztja; ekkor beles a halott lány szoknyája alá. Kamasz képzelete a homlokába kergeti a vért, majd „lehajtott fővel, szégyenkezve bandukol ki a kapun”. A jelenet irodalmunkban páratlanul jeleníti meg a bontakozó nemiség agresszív erejét, s groteszk konfliktusát a külső és belső etikai elvárásokkal. (Nem is beszélve Erósz és Thanatosz, vagyis a szerelem és a halál kapcsolatának ősi, s a 20. század fordulóján újra népszerűvé váló toposzárol.) A kisvárosi értelmiségiekkel (a papokkal, az orvossal) való találkozás során már az *eltérő* és egymással ütköző emlékek is a groteszk hangulatot fokozzák, amely a tánciskolai jelenetben éri el csúcspontját. Az óriási létrán sorban felmászó ifjú és kevésbé ifjú hölgyek, valamint a szoknyájuk alá bepillantani vágyó férfiak látványa

nyilvánvalóan párhuzamba állítható az előző jelenettel. Szindbád csak egyszer pillant a magasba, amikor Annára, kamaszkori ideáljának azonos nevű lányára kerül a sor. S ekkor, mint hajdanán, „a gömbölyű térdek, amelyeket látott, erős hullámszásba hozták a vért”. Végül az iskolaigazgatóval együtt angolosan távozó hős egyszerre megáll, és „hosszan, édesdeden” felkacag. Ennek a kacagásnak a jelentéséről egymásnak ellentmondó kommentárok születtek. Azért nevet-e Szindbád, mert sikerül rátalálnia emlékeire, vagy pedig azért, mert kineveti hajdani önmagát és a mostani énjét is, aki az emlékek eleve kudarcra ítélt keresésében akar önmagára lelni? *A szerelem vége* című elbeszélés, amely szintén 1911-ben született, és a többi Szindbád-novellával együtt a *Pesti Napló*ban jelent meg, hasonlóképpen zárul. (Krúdy egyik kötetbe nem vett fel ezt az írást.) Amikor az ifjúkorában ostromolt H. Galamb Irma színésznő (lásd *Az álombeli lovag* című elbeszélést) évekkal később a kezébe adja az első szerelmes levelét, amelyet még nem is ő maga fogalmazott, „keserű érzésekkel, elkedvetlenedve mendegélt egy jó darabig... Jó messzire járt már, midőn egyszerre megállott, és hangosan, teli tüdőből felkacagott.” Egyik értelmezője szerint nevetéssel feloldott szembesülésről van szó. Szindbád mindkét novellában „az illúziók, az ártatlanság, az ifjúság megcsúfolódása” miatti kiábrándulás és csalódás ellen védekezik ezzel a reakcióval mindkét esetben, hiszen „emlékeiről mind-mind bebizonyosodik, hogy csupán a fiatalság tapasztalatlansága, jóhiszemősége vagy éppen meggondolatlan kíméletlensége formálta őket varázsossá, titokzatossá, kínszóan fájdalmassá.”¹² Az értelmezések sora azért lezárhatatlan, mert az író tudatosan nem ad elegendő információt az olvasónak ahhoz, hogy egyértelmű interpretációt építhessen fel a maga számára.

Szindbád jellemének tudatosan kimunkált elmosódottságához hozzátartozik *morális karakterének* különös ellentmondásossága. Azt már láttuk, hogy nem akar a társadalom „hasznos” tagja lenni. Mit

¹² FÁBRI Anna, *Ciprus és jegenye: Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Magvető, 1978, 67–68.

akar hát? A maga teljességében megélni az életet, megtapasztalni mindazt, „ami az életben kellemes vagy kellemetlen”. Amikor elindul második útjára, sok mindenen túl van már.

Látott halált, látott születést, esküvőt, házasságtörést és gyilkosságot az erdőben. Egyszer sírt is, pénz miatt véres könnyet sírt és titokban segített a szegényeken. Imádkozott elhagyatott templomokban és orvgyilkosságot forgatott a fejében ellensége ellen. Majd becsületes, nyílt és bátor volt, mint egy középkori lovag. Majd okos volt, mint a kígyó és mámoros álmokat próbált fejtegetni a másnapon. Voltak barátai: gógós nagyurak és bujdosó pénzhamisítók. Egyszer nőrabló volt, máskor otthonülő családapa. Verekedett verekedőkkel, másnap gyáván meghunyászkodott.

Ezt a felsorolást persze erős fenntartásokkal kell kezelnünk, vagyis a figura konstans, visszatérően érvényesülő jellemvonásait olvasóként aligha ezeknek a mesei elemeknek a felhasználásával kell kialakítanunk. Azt azonban kijelenthetjük, hogy hősünk személyisége morális szempontból is minden irányban nyitott, viselt dolgaiból nem következtethetünk semmiféle erkölcsi következetességre. A második út elején „végre elérkezett ahhoz az időszakhoz, midőn sem a jelen, sem a jövő már nem izgatta gondolkodásra, álmodozásra, hanem a múlt, a régen elmúlt ifjúsága.” Újra kifeszíti vitorláját, hogy „hazájába visszatérjen”; akárha még egyszer akarná kezdeni élete regényét. „Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne”. Az utóbbi mondat nagyon fontos: a visszatérés vágya nem egyszerűen a múlt megismétlésére irányul (amiről maga is tudja, hogy lehetetlen), hanem egyben az új és eddig ismeretlen érzések felfedezésének lehetőségét is kínálja. A novella úgy indul, mintha Szindbádban mégiscsak a lelkiismeret szólalna meg: „a Hang” felszólítja, hogy keresse fel egy régi szeretőjének nyughelyét. Irma húsz évvel korábban volt „életének egyik legkedvesebb kalandja”, s e kalandot követően a lány „bizonyos szegyenérből megmérgezte magát”. „Néhány napig akkor rosszul érezte magát...” – hangzik az elbeszélő kommentárja, ami meglehetősen cinikus felfogásra vall (ezúttal lehetetlen eldönteni, hogy a narrátor azonosul-e hősével, vagy az olvasóra bízta e cinizmus megítélését). Az emlékek felidézése kudarcba fullad: a helyszínré

éjszaka visszatérő Szindbád még arra sem emlékszik, hogy boldog vagy büszke volt-e, csupán arra, hogy „sietve menekült a kertek alatt”. Végül arra is képtelen, hogy megkeresse a lány sírját a temetőben, mert úgy érzi, „még mindig nem élt ahhoz eleget”, hogy szembe tudjon nézni ezzel a sírhalommal. Tehát mégis büntudata van, vonhatja le a következtetést a befogadó. Ám ekkor újabb csavar következik. A szembesítés elől menekülő Szindbád így dörmög magában: „Így is, eddig is nagyot áldoztam az emlékének”, ami a korábbi cinikus hangvétel megerősítésének hat.

A *Szindbád útja a halálnál* című elbeszélés elején, amely a hajós ötödik utazása, megtudjuk, hogy hősünk tönkrement, mégpedig a maga kapzsisága és könnyelműsége miatt. Ebben a történetben még csak harminc esztendő, és már 15 éves kora óta „a nőknek és a nőkért” él. Nem más ez, mint szimpla donhuanizmus, hiszen „óriási diadalom” „ismeretlen városokban, ismeretlen nőket elcsábítani – aztán tovább utazni”. De még az udvarlási technikájáról se tudhatunk meg semmi biztosat, csak azt, hogy „heveségével vagy közönyével” hódított. Ez a novella tartalmazza a virágáruslány történetét, amely még hangsúlyosabbá teszi Szindbád morális karakterének ellentmondásosságát. A tizenhat év körüli lány a saját közelgő haláláról beszél a hajósnak, aki nem hisz neki, és magában ironikusan kommentálja ezt: „igen szép menyasszony lesz belőle a másvilágon”. Kérésére hazakíséri a lányt, aki megkéri, hogy várjon a ház előtt, majd leveti magát a harmadik emeletről. Krúdy valóban lírai képszerűséggel mutatja meg az eseményt. „A szürke felhők alól, a hideg magasságból egy fehér lepke szálldosott lefelé. Egy fehér madár röpköd le a téli éjben a havas föld felé.” Mint az más Szindbád-novellákban is gyakran előfordul, itt sem tudhatunk meg semmit az öngyilkossági szándék háttéréről (legfeljebb feltételezhetjük azt a „bizonyos szégyenérzést”, amely Irma halálához vezetett a másik történetben). Az bizonyos, hogy a hajós ezúttal semmilyen módon nem vétkes az ügyben, mi több, a lány használja fel őt arra, hogy halálának tanúja legyen. Nem tudunk meg semmit arról sem, hogy hősünk mit érez a tragédia pillanatában. De bízvást megdöb-

benhetünk a novella zárlatát olvasva. „Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog és hajója szerencsés szelekkel repül tova.” Ez a „babonás” gesztus, amelyet a narrátor nem egészít ki a hős belső világára vonatkozó egyéb információkkal, brutális és kegyetlen önzésre utalhat (némi „keleties” fatalizmussal kiegészítve). Huszárik Zoltán nagyszerű Szindbád-filmjében ez a mozzanat nem is válik egyértelművé a néző számára, a virágáruslány halála utáni jelenetek pedig egy megtört és lesújtott Szindbádot mutatnak. Az író könyörtelen őszinteségét a filmrendező nem vállalja. (A novellák filmszerűségét egyébként már a tízes években felfedezték, az első – megvalósulatlan – filmes változat terve 1917-ből való.)

A Szindbád-figura 1906 és 1911 között született meg. A *Szindbád* novellatípusának jellegzetes kezdőmotívuma, az emlékező attitűd, 1907-ben kezd kialakulni. „A kezdőmotívum azonban kétségkívül tartalmi és azzal szorosan összefüggő szemléleti hatásra hasonult el régi formájától, jellegzetes hangulati, asszociatív sűrűséggé a fokról fokra változó tartalom és szemlélet nyomása alatt tapadt össze.” Van olyan értelmező, aki szerint ez nem jelent „alapvető stílusfordulatot Krúdy pályáján”,¹³ míg egy másik vélemény szerint van ilyen fordulat, amely 1907-ben következik be az *Ábrándozás* című novellával, amelyben „az emlékeztető attitűd egybeolvad az emlékkel magával, melyet felidéz.”¹⁴ Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy bizonyos novellákban az elbeszélő és a hős világa egyértelműen elkülöníthető egymástól, ami megalapozza a lehetséges értelmezések egymással párhuzamos érvényességét. Azt azonban senki sem vitatja, hogy a ciklikus időszemlélet, az ismétlődés szerkezeti dinamikája által meghatározott elbeszélői világ jellemzi *A Szindbád ifjúsága* kötet valamennyi darabját. Ebben lépett színre teljes fegyverzetben az a novellista, akit, ha nem is messzire vezető, de legalábbis jogos az

¹³ BEZECZKY, i. m., 25.

¹⁴ SZAUDER József, *Tavaszi és őszi utazások: Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 45.

európai irodalmi modernség néhány nagy alakjához mérni. „Életműve mindig modernebb, az újító európaikéhoz hasonlíthatóbb színben mutatkozott, mint például a Móriczé, de Krúdy el is pazarolta rendkívüli tehetségét, sem szemléletéből, sem akaratából nem telt prousti nagyregényre. Mégsem torzó: olyan forrás és példa marad az elbeszélés, a novella és a regény területén az egész XX. század folyamán, mint talán Jókai volt a XIX-ben.”¹⁵

¹⁵ *Uo.*, 168.